

TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ BÜYÜMESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Gökhan KARABULUT*

Ayşe ÇELİKEL DANIŞOĞLU**

Özet:

Türkiye ekonomisinde son yıllarda kaydedilen gelişmeler ile ilgili olarak farklı değerlendirmeler söz konusudur. Ekonomide geçmişe göre azalan bütçe açığı ve kamu borcu, düşen enflasyon, işsizlik ve faiz oranları, diğer yandan gerçekleşen oldukça yüksek büyüme hızı dikkate alındığında başarılı bir tablo sergilenirken, giderek artan cari işlemler açığının milli gelire oranı yaklaşık %8.5 düzeyine yaklaşmıştır. Bugüne kadar kaydedilen en yüksek orana ulaşan bu açık, bazı ekonomi çevrelerince bir kriz sinyali olarak algılanmakta, acilen azaltılması için çeşitli tedbirler önerilmektedir. Faklı görüşteki iktisatçılar ise yurtdışından sermaye girişi devam ettiği sürece bu konunun sorun teşkil etmeyeceği üzerinde durmakta, gerçekleşen yüksek büyümenin ancak bu açık ile sürdürülebileceğini belirtmektedir. Literatürde yapılan tartışmaların çoğunda, cari işlemler açığı, kurların aşırı değerlenmesi, hızlı büyüme ve ham petrol fiyatlarındaki artış ile ilişkilendirilmektedir. Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinin temel ekonomik göstergeleri ile uygulanan kur rejimi ve döviz kuru hareketlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkileri incelenmiş, yukarıda belirtilen değişkenler çerçevesinde oluşturulan modele, Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olan Avrupa Birliği (15) ülkelerinin GSYİH'ları da eklenmiştir. Model VEC(Vector Error Correction) yöntemi ile test edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Cari işlem açığı, reel kurlar, ham petrol fiyatları, VEC

FACTORS THAT AFFECT THE WIDENING OF THE CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN TURKEY

Abstract:

There are different views regarding the developments of the Turkish economy in the recent years. While the reduction in the budget and public deficits, falling rates of inflation, unemployment and interest and the realized rate of growth exhibit a satisfactory picture, the ratio of the current account

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, gbulut@istanbul.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, aysed@istanbul.edu.tr

deficit to the national income has reached 8.5%. Some economists consider the widening trend in the current account deficit as a signal of crises and emphasize the need for urgent measures. Others share the opposite view, stressing that the situation will not be alarming as long as the foreign capital flows continue and that maintaining a high rate of growth is only possible with an ongoing current account deficit. The majority of the discussions about the current account deficit problem of Turkey have focused on the overvaluation of exchange rates, high economic growth rates and worldwide increase in crude oil prices. This study investigates the economic fundamentals, exchange rate regimes and the movements of exchange rates in the Turkish economy. The theoretical model includes the above mentioned variables along with the GDPs of major trading partners of Turkey (EU 15). The impacts of these variables on the current account deficit have been tested using the VEC methodology.

Keywords: Current account deficit, real exchange rates, crude oil prices, VEC

GİRİŞ

Ödemeler dengesinin cari işlemler hesabı, yurtiçi yerleşiklerin mal ve hizmet piyasasında yabancılarla yaptığı tüm işlemleri yansıtır. Bir ülkenin dünyaya olan net yükümlülüklerini ifade eden cari işlemler dengesindeki değişimler, açık bir ekonomide, piyasadaki tüm katılımcıların beklentileri ve davranışları hakkında bilgi verir. Bu yüzden ülke politikalarını belirleyenler, önemli bir makro değişken olarak cari işlemler üzerinde durur, değişimlerin nedenlerini araştırır, sürdürülebilir düzeye getirmeyi hedefler ve uyguladıkları politikalarla bilançoyu değiştirme yolları ararlar (Knight, Scacciavillani, 1998:4).

Türkiye, 2001 krizini takiben temel ekonomik göstergelerin kalıcı ve sürdürülebilir biçimde düzelmesini ve yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesini hedefleyen yeni bir ekonomik program uygulamaya başlamıştır. IMF desteğinde sürdürülen programla birlikte büyüme, enflasyon ve faiz oranları yönünden olumlu, cari açık ve istihdam açısından olumsuz kabul edilen gelişmeler kaydedilmiştir. Fakat cari işlemler açığı ve bu açığın giderek genişlemesi, Türkiye ekonomisinin önündeki en önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin cari işlemler dengesine baktığımızda, 2001'den bu yana dış ticaret hacmi %120 artış göstermiş, ancak bu dengede verilen büyük açıkların sonucunda cari işlemler dengesinde de çok ciddi boyutlarda açıklar kaydedilmiştir. 2005 yılının ilk yarısında cari açık, 13.7 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir (Hazine Müsteşarlığı, 2005).

Cari işlemler dengesinin sağlanmasında, yurtiçi ve uluslararası piyasalardaki gelişmelere bağlı olarak belirlenen döviz kurları önemli rol oynamaktadır. Kur istikrarı ve kurlardaki dalgalanmalar, özellikle gelişmekte olan ülkelerin temel makro

göstergeleri üzerindeki etkileri açısından önem taşımaktadır. Fakat bu etkilerin, ne kadar uzun dönemli olduğunun analiz edilmesi gerekmektedir. Türkiye'de, devalüasyonların yapıldığı finansal kriz sonrası dönemler hariç, 1990'lı yıllardan itibaren genel olarak Türk Lirası aşırı değerli konumda olmuştur. Yeni ekonomik programın uygulamaya girdiği 2001 yılından bugüne Türk Lirasındaki reel değer artışı, enflasyonla mücadele ve reel faiz oranlarının düşürülmesi anlamında, politika uygulayıcılarına kolaylık sağlamıştır. Ancak ilgili dönemde cari açığın hızla yükselmesinde de bu durumun etkili olması ihtimali mevcuttur.

Dış ticaret açığını ve buna bağlı olarak cari işlemler açığını olumsuz etkileyen bir diğer faktör, Türkiye'nin ithalatı içinde önemli paya sahip olan ham petrolün fiyatlarındaki, özellikle 2000 yılından itibaren sürekli görülen artışlardır. Son bir yıl içinde petrol fiyatlarındaki artışın, TÜFE üzerinde doğrudan etkisinin 0.75 puan civarında olduğu, ulaştırma, taşımacılık, elektrik gibi birincil dolaylı etkileri dahil edildiğinde ise bu rakamın 1.56'ya çıktığı görülmektedir. Enerji fiyatlarının yükselmesi, üretim maliyetlerine yansdığından ihracat maliyetini arttırırken, üretim sektörünün yaptığı ithalatın faturasını da yükseltmektedir. Cari açığın petrolden kaynaklanan kısmı, açıkta katılık yaratan bir rol oynamakta ve Mart 2005 itibariyle GSMH'nin %1'ine yaklaşan bir olumsuz etki tahmin edilmektedir (Serdengeçti, TCMB, 2005a:8,39).

Bu çalışmada Türkiye'nin son yıllarda hızla artan cari işlemler açığını etkileyen olası bazı faktörler, bir model çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu kapsamda reel döviz kurlarının, artan ham petrol fiyatlarının, Türkiye'nin büyük ticaret ortağı olan Avrupa Birliği'nin 15 ülkesindeki GSYİH artışlarının, cari açık üzerindeki etkileri araştırılmıştır. İkinci bölümde, çalışmanın kapsadığı dönem içinde Türkiye ekonomisinin genel görünümü ve temel ekonomik göstergelerdeki değişimler özetlenmekte, üçüncü bölümde cari işlemler dengesinin reel döviz kurları ve gelir ile ilişkisinin teorik temelleri açıklanmakta ve bölüm bu konuda yapılmış olan ampirik çalışmalardan verilmiş örnekleri içermektedir. Dördüncü bölümde oluşturulan teorik model, ekonometrik metotlarla test edilmektedir. Beşinci bölümde çalışmanın sonuçları sunulmaktadır.

I) TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

A) GSMH, Enflasyon, Faiz Oranları

1980'lerin başından itibaren Türkiye ekonomisinde istikrar sağlamayı amaçlayan çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. 1999 sonunda sürünen askı (crawling-peg) kur sistemine dayalı bir para kurulu benzeri, anti-enflasyonist istikrar programı yardımıyla enflasyon sorununun çözümü hedeflenmiştir. Program başarısız olmuş, 2000 yılı Kasım ayındaki spekülasyonun ardından Şubat 2001 krizi meydana gelmiş ve aynı yılın Nisan ayında Türkiye, IMF destekli 'Güçlü Ekonomiye Geçiş' programı

ile enflasyonla mücadeleyle devam etmiştir. 2000-2001 yıllarında uygulanan programın başarısızlığı ile ilgili, literatürde çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı çalışmalar programın, aşırı değerli bir para birimi ile başlaması ve TL'deki değerlenmenin program süresince devam etmesinin, sürdürülmesini zorlaştırdığını öne sürerken (Ardıç O.P., F.Selçuk, 2004, s:2-3), bir diğer görüş kura dayalı, kurun, reel değerinin altında tutulduğu istikrar programlarının, ancak tam bütçe denkliği koşulu ile sürdürülebileceğini, aksi takdirde finansal krizin kaçınılmaz olacağını iddia etmektedir (Karabulut G., Der Kitabevi, 2001).

Türkiye ekonomisinin temel göstergeleri incelendiğinde, GSMH rakamları, Tablo : 1'den izlenebileceği gibi, 2001'deki % - 9.5'lik düşüşün ardından oldukça yüksek düzeylerde seyretmiştir. Büyüme özel sektöre dayalı olarak gerçekleşmiştir. Bu yıl için hedeflenen oran %5 olmakla beraber, eğer sanayi üretimindeki düşüş, hizmetler kesimi ve inşaat sanayinin katkılarıyla dengelenmezse büyüme oranı beklenenin altında kalabilecektir.

Tablo : 1
Büyüme Oranları : 2000-2005 (%)

YILLAR	2000	2001	2002	2003	2004	2005 (I)	2005(II)*
BÜYÜME ORANLARI	6.3	-9.5	7.9	5.9	9.9	5.3	3.4

* Tahmin

Kaynak: D.İ.E, 2005

Büyümenin kaynaklarına değinilecek olursa, en büyük katkı verimlilik artışından gelmiştir. Son dört yıldır verimlilik artışı, büyümenin üzerinde gerçekleşmiş, önceki dönemlerin aksine büyüme, istihdam artışına dayalı olarak gerçekleşmemiştir. 2002-2004 arasında kaydedilen ortalama GSYİH artış oranı %7.5 olmuş; istihdam artışının katkısı %2.4'te kalırken, toplam faktör verimliliğinin katkısı %51.3 ve sermaye stokundaki artışın katkısı ise %46.2 olarak gerçekleşmiştir (Serdengeçti, TCMB, 2005b:10,18,19,12).

Enflasyon oranını tek haneli rakamlara düşürmenin öncelikli hedef olması ile 2002 yılı Ocak ayında TÜFE'de %73.2'lik orandan, yıllık olarak 2002'de %29.7, 2003'de %18.4, 2004'de %9.32 ve Temmuz 2005'de % 7.82 oranlarına ulaşmıştır (T.C..Merkez Bankası, 2005).

Türkiye ekonomisinde, 1980'lerin başında serbest bırakılan faiz oranları, hem nominal hem de reel olarak, son ekonomik programın uygulandığı dönemdeki düşüş trendi ve 1993 ve 2000 yılları yani kriz öncesi dönemler dışında, yüksek enflasyon ve kamu borcu nedeniyle sürekli artış göstermiştir.İlgili dönemde, nominal faizlerin yükselmesinin yanında, enflasyonun yarattığı belirsizlik nedeniyle reel faizler de

yüksek seyretmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin yüksek olması ile daha da yükselen faizler iç borçlanma için elverişsiz koşullar yaratmıştır. Faiz arbitrajının sağladığı yüksek getiri imkanı kısa vadeli yabancı sermayeyi ülkeye çekmiş, bu durum istikrarsızlığı artırıcı bir unsur olarak ön plana çıkmıştır. 2001 yılından beri uygulanmakta olan ekonomik program sürecinde, temel göstergelerdeki olumlu gelişmelerden biri faiz oranlarının gerilemesi olmakla beraber reel faiz oranları hala yüksek seviyelerdedir. Haziran 2002'de nominal faiz oranı %72.2, beklenen reel faiz oranı %31.6 iken, Ağustos 2005 itibariyle nominal faiz %16.1, reel faiz ise %9 oranlarına düşmüştür. (Serdengeçti, 2005:19).

B) Cari İşlemler Dengesi, Kur Rejimi ve Kur Hareketleri

1970'li yılların sonuna kadar Türkiye sabit ve çoklu kur sistemi uygulamıştır. 1970'lerin sonunda, petrol fiyatlarındaki artış ve rekabet gücünün azalması ile bir döviz darboğazı yaşanmıştır. 1980'deki istikrar tedbirleri sonucu %33 oranında devalüasyon yapılmış, 1981'in Mayıs ayından itibaren, ihraç mallarında rekabet gücü sağlamak amacıyla, güçlü para birimleri karşısında günlük kur ayarlamalarına gidilmiştir. 1980-88 arası dönemde reel döviz kuru yıllık ortalama %6 değer kaybetmiştir. 1988'de sistemde değişikliğe gidilerek kurların piyasada belirlenmesi kararı alınmış ise de uygulanan sistem, yönetimli dalgalanma (managed floating) olmuştur. Ayrıca 1989'da döviz işlemleri ve uluslararası sermaye hareketleri serbest bırakılarak Türk Lirası'nın konvertibilitesi sağlanmıştır. 1989'dan itibaren kur değer kazanmaya başlamıştır. Bu sistem çerçevesinde, yüksek faiz oranları ve kur garantisi ile ülkeye sermaye akımları başlamış ancak bu süreç 1994'de bir ödemeler dengesi krizi yaşanması ile son bulmuştur. Geçici istikrar tedbirlerinin yürürlüğe koyulması ile reel döviz kurundaki trend tersine dönmüş, 1994'ün Ocak ve Nisan ayları arasında Türk Lirasında %64'lük bir değer kaybı yaşanmıştır. Ancak, Nisan 1994'den itibaren kur yeniden değerlendirilmeye başlamıştır.

1995 ve 1997 arasındaki büyüme döneminin ardından 1998 Rusya krizi, 1999 Marmara ve Bolu depremleri ile GSYİH'da büyük bir düşüş meydana gelmiştir. 1999'da yeni bir istikrar programı çerçevesinde sürünen askı (crawling-peg) kur sistemine geçilmiş, enflasyonla mücadelede kur nominal çıpa olarak kullanılmıştır. 2000 yılında kurun aşırı değerlendirilmesi cari işlem açığını GSYİH'nın %4.9'u düzeyine çıkarmış ve süreç 2001 Şubat ayındaki kriz ile neticelenmiştir. Türk Lirasından kaçış başlamış, faiz oranları fırlamış ve döviz rezervleri hızla azalmıştır. Şubat 2001'de sürünen askı kur rejimi terk edilerek, para birimi dalgalanmaya bırakılmış ve Türk Lirasında değer kaybı yaşanmıştır. Sonuçta IMF ile stand-by düzenlemesi çerçevesinde kredi sağlanarak bir ekonomik ve yapısal değişim programı başlatılmış, fakat, reel kur 2001 sonundan itibaren yeniden değerlendirilme trendine girmiştir ve bugün de bu durum sürmektedir. (Togan, Ersel, 2004:2-5)

Merkez Bankası serbest kur rejimi uygularken para biriminin yüksek ölçüde değerlendirilmesi, birçok sektörde verimlilik artışı sağlanması Balassa-Samuelson etkisi ile açıklanabilir. Özel imalat sanayiinde, işgücü verimliliği 2001 ve 2003'ün ikinci çeyreği arasında %20 artmış ve aynı dönemde nominal saat başı ücretler ABD Doları cinsinden düşüş kaydetmiştir. (Ardıç O.P., F.Selçuk, Applied Economics, 2004:3)

Türkiye'de özellikle son dönemde, cari açığa görülen sürekli artışlar ve bu durumun yeni bir krizin habercisi olup olmadığı tartışılmaktadır. Kriz yıllarındaki cari açığın GSYİH'ya oranına bakarsak, 1994 yılında %4.3, 2000 yılında ise % 4.7 oranında açık verildiği, 2004 yılında ise bu oranın %5.2'ye yükseldiği görülmektedir. 2005'in son altı aylık ödemeler dengesi verileri, cari açığın 13.7 milyar Dolar'a vardığına ve bu rakamın geçen yılın ilk altı aylık dönemine göre 3.8 milyar Dolar arttığına işaret etmektedir. Çalışmada ele alınan dönem içinde, Türkiye'de cari işlem hesabı ve alt kalemlerinin seyri Tablo : 2'den izlenebilir.

Tablo: 2
Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)

YILLAR	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
CARI İŞL.HES.	938	-2.62	250	-974	-6.43	2.63	-2.33	-2.43	-2.63	-1.98	-1.34	-9.81	-3.39	-1.5	-8.03	-15.5
A)Dıştic.Den.	-4.29	-9.57	-7.35	-8.07	-14.0	-4.16	-13.1	-10.2	-15.0	-14.0	-10.1	-21.9	-3.73	-7.28	-14.0	-23.92
B)HizmetlerDen.	4.02	4.96	5.16	5.80	6.74	7.05	9.62	6.65	10.91	13.50	7.48	11.36	9.13	7.87	10.50	12.77
C)Yat.GeliriDen.	-2.32	-2.50	-2.66	-2.62	-2.74	-3.26	-3.20	-2.92	-3.01	-2.98	-3.53	-4.00	-5.00	-4.55	-5.55	-5.51
D)Cari Transferler	3.53	4.49	5.09	4.05	3.76	3.90	4.49	4.44	4.86	5.72	5.17	5.22	3.80	3.49	1.02	1.12

Kaynak: T.C.Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, 2005.

Tablo : 2'de görüldüğü gibi cari işlemler hesabındaki açık, büyük ölçüde dış ticaret açığının büyüklüğüne paralel olarak artmıştır. 1990 ve 1993 yıllarında, diğer kalemlerin dengelerinde önemli değişme kaydedilmezken ithalatın ani yükselişi ile dış ticaret açığı büyümüş ve cari işlemler açığı artmıştır. 1995'ten itibaren ise sürekli cari açık verildiği ve özellikle 2000 yılında ithalatın bir önceki yılki 39.3 milyon Dolar değerinden 53.1 milyon Dolar'a çıkması ile cari işlemler açığının bir sıçrama yaptığını görüyoruz. 2001 yılında cari dengede görülen düzelme, krizden sonra yapılan devalüasyonun dış ticaret üzerindeki olumlu etkisi sonucunda sağlanmıştır. 2003 yılında 8 milyar Dolar'a varan açık 2004 yılında tarihi bir rekor kırarak 15.5 milyon Dolar'a ulaşmıştır.

Döviz kuru, iktisadi büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiler teorik olarak incelenmeden önce döviz kurunun tanımının netleştirilmesi gerekmektedir. Dış ticaret açığına bağlı olarak yüksek cari açık veren bir ülkede, para biriminin değer kaybetmesinin açığı kapatması beklenmektedir; çünkü güçlü bir para birimi ülkenin ticareti yapılan mallarda uluslararası rekabet gücünü azaltmaktadır. Reel döviz kurunun standart tanımı, ticareti yapılmayan malların fiyatlarının (Pn), ticareti yapılan malların fiyatlarına (Pt) oranıdır; $e=Pn/Pt$.

Reel kurun değer kaybetmesi, ticareti yapılan malların fiyatlarının, ticareti yapılmayan mal fiyatlarına göre nispi olarak artması ile meydana gelir. Ticareti yapılan ve yapılmayan malları ayırt etmek güç olduğundan, reel kurları kesin olarak ifade etmek mümkün olamamakta ve reel efektif kurlar tercih edilmektedir. Bu endekste yabancı ve yerli tüketici fiyatlarının oranı kullanılmaktadır; $e=(r/r^*)(P/P^*)$.

Burada r , döviz cinsinden ülke döviz kurunu, r^* , ülkenin ticaret ortaklarının karma ortalama kurunu, P , yurtiçi fiyat endeksini, P^* , yabancı fiyat endeksini ifade etmektedir. Reel kurların cari işlemler üzerindeki etkisini açıklayan iki temel yaklaşımdan söz edilebilir. Dış dengenin sağlanmasında döviz kurlarının etkilerine baktığımızda ihracat ve ithalatın gelir elastikiyetleri önem kazanmaktadır. Elastikiyet yaklaşımına göre, reel efektif kurun değerlendirilmesi (değer kaybetmesi), ithal mal ve hizmetlerin artması (azalması), ihracatın ise azalması (artması) ile sonuçlanacaktır. Eğer bir ülke ara mal ithalatına bağımlı ise ve yakın ikame mallar söz konusu değil ise talebin gelir elastikiyeti düşük olduğundan, nominal kurun değer kaybetmesi ithalat miktarını değiştirmeyecektir. Marshall-Lerner (ya da Bickerdike-Robinson-Meltzer) koşuluna göre, eğer ithalat ve ihracatın talep elastikiyetleri toplamı, 1'den büyük ise, devalüasyon ticaret dengesini düzelterek ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Bunun tersi de geçerlidir. Harcamalar yaklaşımı ise cari işlemlerin, milli gelir ile harcamalar arasındaki farka eşit olmasına dayalıdır. Harcamalar, özel ve kamu tüketim ve yatırımlarından kaynaklanmaktadır. Devalüasyon, reel gelir ve harcamalar üzerindeki etkisi yoluyla, cari işlemleri doğrudan ve harcamaların gelir elastikiyeti yoluyla dolaylı olarak etkiler (Henry, Longmore, 2003:3-10).

Reel kurdaki dalgalanmalar, uluslararası ticaret kararlarını değiştirebilmektedir. Mal ihracatı, bu mallara olan yurtiçi talebe bağlıdır. Eğer iç talep yüksek ise, bu mal ve hizmetlerin daha çoğu iç piyasada tüketilecek, daha azı ihraç edilecektir. Bu talep fazlası, reel harcamaların ya da GSMH'nin tam istihdam üretim düzeyinden ne kadar saptığına göre yaklaşık olarak tespit edilebilir. Ülkenin ticaret ortaklarının reel gelirindeki dalgalanmalar da ihracat talebini etkiler. İhraç malları normal mallar ise ve ticaret ortaklarının gelir düzeyi artış trendi gösteriyorsa, ihracat artacaktır. Ayrıca ihracat, geçmişte meydana gelmiş olan ve gelecekte gerçekleşmesi beklenen uluslararası gelişmelerden de etkilenir. İthalat talebi, nispi fiyatlardaki hareketlere ve gelirden gerçekleşen ve beklenen değişimlere bağlıdır. Fiyat hareketleri açısından, yabancı mallar yurtiçi ikame mallara nispeten ucuzlarsa ithal mallara olan iç talep artacaktır. Gelir artışı ile birlikte ithalat da artacaktır. Yurtiçi harcamaların potansiyel üretimden fazla olması ekonomide ithalat talebini arttıracaktır (Rincon, 1999:2-12).

III) AMPİRİK ÇALIŞMALARDAN ÖRNEKLER

Reel kurdaki oynamaların ve yurtiçi ve dünya büyüme oranlarındaki değişimlerin, cari işlemler hesabını nasıl etkilediği iktisat literatüründe sıkça işlenen

bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aşamada gerek önemleri, gerekse farklı sonuçlar içermesi açısından aşağıda bu çalışmaların bir kısmına değinilmiştir.

Bullock, Grenville ve Heenan'ın, Avustralya ekonomisi için yapmış oldukları çalışmada döviz kurunun kısa vadede cari işlemler kalemleri üzerinde ve uzun dönemde ödemeler dengesi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Cari işlem dengesi, 1980-91 arasında üç kez ülke GSYİH'sının %6'sını aşmış olduğundan ve serbest kur rejimine geçilerek yapısal değişiklikler gerçekleştirildiği için, Avustralya'nın bu tür bir çalışma için iyi bir örnek teşkil ettiği belirtilmiştir. Makalede ayrıca ekonominin yapısal değişikliklere uyumunun sağlanmasında kurların rolü incelenmiştir ve döviz kurlarındaki değişmelerin dış ticaret üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir (Bullock vd., 1993).

Debelle ve Faruquee, sürekli dış dengesizliğin olduğu ülkelerde cari işlemlerin sürdürülebilir boyutlara nasıl gelebileceğini araştırmışlardır. İtalya, İsrail ve Pakistan örneklerinden hareketle, cari işlemler hesabını, kısa vadede reel döviz kurundaki dalgalanmaların ve ticaret hadlerindeki değişmelerin, uzun vadede ise gelişmişlik seviyesi ve demografik faktörlerin etkilediği sonucuna varmışlardır (Debelle, Faruquee, 1997).

Lee ve Chinn, yedi sanayileşmiş ülkeyi ele almış, reel döviz kurları ve cari işlemler hesabındaki hareketleri yapısal VAR analizi çerçevesinde incelemişlerdir. Üretimde kalıcı, verimlilikle ilgili şokların, uzun vadede reel kurları etkilediğini, ancak cari işlemler dengesi üzerinde nispeten daha az etki yarattığını, geçici parasal şokların ise kısa vadede hem reel kurlar hem de cari denge üzerinde etkili olduğunu, uzun vadede ise her iki değişkeni de etkilemediğini hesaplamışlardır (Lee, Chinn, 1998).

Calderon, Chong ve Loayza, gelişmekte olan ülkelerde, cari işlem açıkları ile belirli makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Sonuçlara göre, yurtiçi iktisadi büyümenin cari işlem açıklarını azalttığı, kamu ya da özel tasarruflarda artışların cari işlemler dengesi üzerinde az da olsa olumlu etki yarattığını hesaplamışlardır. Ticaret hadlerini düzelteren ya da kuru değerlendiren geçici şokların daha yüksek cari açığa neden olduğunu, ancak, kalıcı şokların önemli bir etkisinin olmadığını bulmuşlar, sanayileşmiş ülkelerin büyüme oranlarındaki artışların ve yükselen faiz oranlarının, gelişmekte olan ülkelerde cari açıkları azalttığını belirtmişlerdir (Calderon vd., 1999).

Boyd, Carporale ve Smith, reel döviz kurlarının ödemeler dengesi üzerindeki etkilerini, sekiz OECD ülkesi için hesaplamışlardır. VARDL analizi çerçevesinde yurtiçi ve dünya üretimini, ticaret dengesini ve reel kurları değişken olarak almışlardır. Sonuçlar farklılık göstermekle birlikte, Marshall-Lerner koşulunun uzun vadede geçerliliğini koruduğu ortaya konulmuştur (Boyd vd., 2001).

Henry ve Longmore, Jamaika için yaptıkları çalışmada, reel efektif döviz kurlarındaki değişmelerin cari işlemler dengesi üzerindeki kısa ve uzun vadeli

etkilerini 1990-2001 dönemi için incelemiştir. Makalede, reel kurun cari işlemler hesabı üzerinde etkisinin olmadığı ve cari işlemler açığını reel kurlar yoluyla düzeltmenin etkin bir yol olmadığı sonucuna varılmıştır (Henry , Longmore, 2003).

A) MODEL

Cari işlemler açığının GSMH, petrol fiyatları ve uluslararası ticaret ortaklarının GSMH'sı ile ilişkilerinin, ampirik analizde ele alınacak yapısı, aşağıda oluşturulan model çerçevesinde incelenmektedir.

$$Y = C + I + G + X - Z - \alpha q \dots\dots\dots(1)$$

1 no'lu denklemden Y: GSMH'yı; C: Tüketimi; I: Özel yatırımları; G: Kamu harcamalarını; X: Mal ve hizmet ihracatını; Z: Mal ve hizmet ithalatını ve q: Petrol ithalatını simgelemektedir. Cari açık ile ilişkisini ayırılarak amacılıyla petrol ithalatı, ayrı bir değişken olarak tanımlanmıştır.

$$DE = C + I + G \dots\dots\dots(2)$$

DE, iç harcamaları göstermektedir.

$$NX = X - Z - \alpha q \dots\dots\dots(3)$$

NX: Cari açık

$$C = c_0 + cY \dots\dots\dots(4)$$

c_0 : Otonom Tüketimi , c: marjinal tüketim meylini simgelemektedir.

$$I = I_0 \dots\dots\dots(5)$$

I_0 : Otonom yatırımlar

$$G = G_0 \dots\dots\dots(6)$$

G_0 : Otonom kamu harcamaları

$$X = x_0 + x_1 e + x_2 Y^* \dots\dots\dots(7)$$

Y^* : Ticaret ortaklarının GSMH'sı; X : Otonom mal ve hizmet ihracatı; e: döviz kuru x_1 : Marjinal ihracat meyli; Modelde döviz kuru egzogen bir değişken olarak kabul edilmektedir.

$$Z = z_0 + zY \dots\dots\dots(8)$$

z: Otonom mal ve hizmet ithalatı; z: Marjinal ithalat meyli

4 ve 2 no'lu denklemler beraber (9a) no'lu denklemi vermektedir.

$$DE = \overbrace{C_0 + I_0 + G_0}^{A_0} + cY \dots\dots\dots(9a)$$

$$DE = A_0 + cY \dots\dots\dots(9b)$$

7, 8 ve 3 no'lu denklemler beraber çözüldüğünde (10a) no'lu denkleme ulaşılmaktadır.

$$NX = x_0 + x_1 e + x_2 Y^* - z_0 - zY - \alpha q \dots\dots\dots(10a)$$

$$NX = \underbrace{x_0 - z_0}_{B_0} + x_1 e + x_2 Y^* - zY - \alpha q \dots\dots\dots(10b)$$

9 ve 10 no'lu denklemler, 1 no'lu denklemdeki yerlerine koyulduğunda, 11a no'lu denkleme ulaşılmaktadır.

$$Y = A_0 + cY + B_0 + x_1 e + x_2 Y^* - zY - \alpha q \dots\dots\dots(11a)$$

$$Y = \frac{A_0 + B_0}{\underbrace{1 - c + z}_{\Delta_0}} + \frac{x_1}{\underbrace{1 - c + z}_{\delta_1}} e + \frac{x_2}{\underbrace{1 - c + z}_{\delta_2}} Y^* - \frac{\alpha}{\underbrace{1 + c + z}_{\delta_3}} q \dots\dots\dots(11b)$$

10 ve 11 no'lu denklemler beraber çözüldüğünde ise 12 no'lu denkleme ulaşılır. 13 no'lu denklem ise değişkenler arasında çözümlenen nihai ilişkileri göstermektedir. Ampirik analizde ele alınacak değişkenler ve parametreler bu denklemde görülmektedir.

$$\begin{aligned} CA = -NX &= -B_0 - x_1 e - x_2 Y^* + z[\Delta_0 + \delta_1 Y^* - \delta_2 q] + \alpha q \\ &= \underbrace{-B_0 + z\Delta_0}_{\Pi_0} - \underbrace{(x_1 - z\delta_1)}_{\pi_1} e - \underbrace{(x_2 - z\delta_2)}_{\pi_2} Y^* + \underbrace{(\alpha - z\delta_3)}_{\pi_3} q \dots\dots\dots(12) \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} Y \\ CA \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \Delta_0 \\ \Pi_0 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \delta_1 & \delta_2 & -\delta_3 \\ -\pi_1 & -\pi_2 & \pi_3 \end{bmatrix} * \begin{bmatrix} e \\ Y^* \\ q \end{bmatrix} \dots\dots\dots(13)$$

B) Ampirik Analiz

Ampirik analizin amacı son zamanlarda Türkiye'de yoğun tartışma konusu olan cari işlemler açığının nedenlerini incelemektedir. Şüphesiz ampirik bir modelde cari işlemler açığını açıklayabilecek birçok değişken ele alınabilir. Fakat Türkiye'deki tartışma, hızlı büyüme, aşırı değerlenmiş döviz kuru ve petrol fiyatlarındaki artış konularında yoğunlaştığı için ampirik analizde ele alınacak değişkenler bu çerçevede oluşturulmuştur. Modelde ayrıca ticaret ortaklarının GSYİH'sı da ele alınmıştır. Türkiye'nin bütün ortaklarının sağlıklı GSYİH serilerine ulaşmak mümkün olmadığından, ağırlıklı olarak ticaret yaptığı ülkelerin GSYİH'sının yansıttığı varsayılarak, AB (15) ülkelerinin ortalama GSYİH'si analize alınmıştır. AB (15)'in ortalama GSYİH'si Eurostat'dan, dünya ham petrol fiyatları U.S.Department of Energy, Energy Information Administration'dan, diğer değişkenler Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası veri tabanından alınmıştır. Ele alınan örneklemin seçiminde Türkiye'nin son 15 yılda uyguladığı döviz kuru sistemlerini ve son dönemde yaşanan finansal krizleri kapsayacak bir zaman aralığının seçilmesi amaçlanmıştır; dolayısı ile ele alınan örneklem 1991:Q1 ve 2004:Q1 döneminde kapsamaktadır. Modelde 3 aylık değişkenler kullanılmıştır.

Ele alınan değişkenler bölüm (4.a)'da oluşturulan modeldeki notasyona uygun olarak şöyledir:

CA: Cari İşlemler Açığı

Y* : AB 15 GSYİH ortalaması

Y: Türkiye GSYİH'si

e: Döviz kuru

 q_p : Dünya ham petrol fiyatları

Veriler ampirik analize hazırlık amacıyla öncelikle mevsimsellikten arındırılmalıdır. Mevsimsellikten arındırma işlemi için NBER'nin bu amaçla kullandığı CENSUS X12 programı kullanılmıştır. Bu program, serilerin otokorelasyon ve kovaryans değerlerini kullanarak mevsimsellikten arındırmakta ve zaman içinde mevsimsellik yapısının değişebileceğini dikkate almaktadır.

Değişkenler ilk önce durağanlık sınavına tabi tutulmuştur. Verilerin birim kök sınavı ADF(Augmented Dickey-Fuller) yöntemi ile yapılmış ve ele alınacak gecikme sayısı Schwarz Enformasyon Kriterine göre belirlenip parantez içinde sunulmuştur. Tablo : 3'de görüleceği üzere değişkenler düzey değerlerinde durağan değildir. Ve bir fark alındığında durağan duruma gelmektedir.

Tablo: 3
Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken / Fark	DÜZEY	1 FARK
Y	-0.937(3)	-19.285(2)*
Y*	0.127(4)	-2.682(3)**
CA	-2.343(0)	-6.152(0)*
q_p	-0.365(0)	-6.843(0)*
e	0.144(3)	-5.210(2)*

Test Kritik Değerleri: %1;-3.562-%5;-2.918-%10;-2.597

*: %1 düzeyinde anlamlı; **: %10 düzeyinde anlamlı

Değişkenleri durağan hale getirmeden önce serilerin kointegre olma durumları incelenecektir. Burada amaç veride bilgi kaybına yol açmadan fakat ele alınacak ekonometrik yöntemin temel varsayımlarıyla da çelişmeden analiz yapılma olanağının araştırılmasıdır. Bu amaçla yapılan kointegrasyon testleri Tablo : 4.a ve (4.b)'de sunulmuştur. Test edilen kointegrasyon modeli bölüm (4.a)'daki notasyona uygun olarak şöyledir.

$$CA + \pi_1 e + \pi_2 Y^* - \pi_3 q - \Pi_0 = 0 \dots\dots\dots(a)$$

$$Y - \delta_1 e - \delta_2 Y^* + \delta_3 q - \Delta_0 = 0 \dots\dots\dots(b)$$

Tablo : 4.a'da görülen kointegrasyon testi sonuçları, Trace istatistiğine göre hesaplanmıştır. Bu tabloya göre en az 2 veya 3 kointegre vektör mevcuttur. Tablo : 4.b ise Eigen değerlerine dayanarak kointegrasyon ilişkisini test etmektedir ki bu tabloya göre 1, 2 veya 3 kointegre vektörün mevcudiyeti görülmektedir.

Tablo : 4.a
Kointegrasyon Testi I

Gecikme: 1- 1				
Kısıtsız Kointegrasyon Testi				
Koin. Vek.	Eigen-değeri	Trace İstatistiği	Yüzde 5 Kritik Değer	Yüzde 1 Kritik Değer
None **	0.560841	90.57561	68.52	76.07
At most 1 *	0.413911	49.43090	47.21	54.46
At most 2	0.168238	22.71676	29.68	35.65
At most 3	0.156357	13.50632	15.41	20.04
At most 4 *	0.095254	5.005039	3.76	6.65

*(**) 5%(1%) Düzeyinde Hipotezin reddi

Tablo : 4.b
Kointegrasyon Testi II

Koin. Vek.	Eigen-değeri	Max-Eigen İstatistiği	Yüzde 5 Kritik Değer	Yüzde 1 Kritik Değer
None **	0.560841	41.14471	33.46	38.77
At most 1	0.413911	26.71414	27.07	32.24
At most 2	0.168238	9.210435	20.97	25.52
At most 3	0.156357	8.501282	14.07	18.63
At most 4 *	0.095254	5.005039	3.76	6.65

Böylece serilerin kointegre olduğu sonucuna varıldıktan sonra yapılan kısa ve uzun dönemin ayrı olarak ele alınmasına olanak veren VEC- Vector Error Correction tahmininin sonuçları Tablo : 4'de sunulmuştur. Bu tahminin ne kadar gecikmeli olarak ele alınacağına karar verilirken Tablo : 5'deki gecikme seçim kriterleri göz önünde bulundurulmuştur (LR: Likelihood Ratio, LogL: Log Likelihood, FPE: Final Prediction Error, AİC: Akaike Enformation Criteria, SC:Schwarz Criteria, HQ: Hannan-Quinn). Bu tabloya göre VEC tahmini 1 gecikmeli, olarak ele alınmıştır.

Tablo : 5
Gecikme Seçim Kriterleri

Örneklem: 1991Q1 2004Q4						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	80.07881	NA	3.01e-08	-3.128284	-2.933367	-3.054625
1	311.3490	404.7229	5.61e-12*	-11.72288	-10.55338*	-11.28092*
2	330.1508	28.98601	7.53e-12	-11.46462	-9.320532	-10.65436
3	362.3660	42.95357*	6.10e-12	-11.76525*	-8.646580	-10.58670
4	384.9215	25.37494	8.12e-12	-11.66339	-7.570142	-10.11655

Tablo : 4'de görülen ve bölüm 4a'daki modele uygun olarak yapılan sınamaların sonuçları incelendiğinde, uzun dönem Y^* ile CA arasında istatistiki olarak kuvvetli bir ilişkinin mevcut olduğu görülmektedir (4.328). İlişkinin yönü negatiftir (kointegrasyon modelleri a ve b' ye dayanılarak işaretler ters çevrilir). Bu durum, ticaret ortaklarının GSYİH'sı artınca Türkiye'de cari açığın azaldığının bir göstergesidir. Y^* ile Y 'nin ilişkisi de istatistiki olarak anlamlıdır (-11.661). İlişki pozitif yönlüdür; ticaret ortakları ile Türkiye'nin GSYİH'si arasında pozitif, uzun dönemli bir ilişki mevcuttur.

Tablo : 6a
VEC Sonuçları I

Vector Error Correction Tahmini			
Örneklem: 1991Q4 2004Q1			
Standart Hatalar ( ) & t-istatistikleri [ ]			
Kointegrasyon kısıtları			
B(1,2)=0, B(1,1)=1			
B(2,1)=0, B(2,2)=1			
Ki-kare	6.610540		
Olasılık	0.036689		
Kointegre Denk.	Kointdenk1	Kointdenk2	
CA(-1)	1.000000	0.000000	
Y(-1)	0.000000	1.000000	
Y*(-1)	12.65634	-1.363632	
	(2.92424)	(0.11693)	
	[4.32808]	[-11.6616]	
$e(-1)$	0.065790	0.078989	
	(0.58401)	(0.02615)	
	[0.11265]	[3.02090]	
$q_p(-1)$	-1.517583	0.128846	
	(0.97758)	(0.03909)	
	[-1.55239]	[3.29604]	
C	-185.1894	9.413794	

Tablo : 6b
VEC Sonuçları II

Error Correction:	D(CA)	D(Y)	D(Y*)	D(e)	D(q_p)
Kointdenk1	-0.212116 (0.08186) [-2.59122]	-0.003829 (0.01141) [-0.33548]	0.002009 (0.00080) [2.50658]	•0.015496 (0.01596) [-0.97122]	0.034119 (0.01786) [1.91056]
Kointdenk2	-1.352119 (1.79103) [-0.75494]	-0.627040 (0.24972) [-2.51096]	0.050642 (0.01753) [2.88834]	0.453738 (0.34908) [1.29980]	-0.859367 (0.39073) [-2.19941]
D(CA(-1))	-0.169458 (0.16179) [-1.04740]	0.015722 (0.02256) [0.69697]	0.000464 (0.00158) [0.29288]	-0.008553 (0.03153) [-0.27124]	0.015902 (0.03530) [0.45055]
D(Y(-1))	0.344798 (1.26249) [0.27311]	-0.262442 (0.17603) [-1.49091]	-0.022548 (0.01236) [-1.82441]	-0.168607 (0.24607) [-0.68521]	0.668566 (0.27542) [2.42743]
D(Y*(-1))	15.05539 (15.3366) [0.98167]	-0.928627 (2.13837) [-0.43427]	-0.188924 (0.15014) [-1.25835]	0.635628 (2.98920) [0.21264]	2.230227 (3.34578) [0.66658]
D(e(-1))	-2.117070 (0.94695) [-2.23567]	0.054199 (0.13203) [0.41050]	0.013523 (0.00927) [1.45878]	0.177320 (0.18457) [0.96073]	0.506854 (0.20658) [2.45349]
D(q_p (-1))	0.517884 (0.66136) [0.78306]	-0.042273 (0.09221) [-0.45842]	-0.004529 (0.00647) [-0.69952]	-0.257808 (0.12890) [-1.99999]	-0.005295 (0.14428) [-0.03670]
C	0.180145 (0.14688) [1.22645]	0.008893 (0.02048) [0.43423]	0.004488 (0.00144) [3.12102]	0.089689 (0.02863) [3.13286]	-0.058774 (0.03204) [-1.83419]
R^2	0.210071	0.424786	0.285894	0.264411	0.235214
Düz. R^2	0.078416	0.328917	0.166876	0.141813	0.107749
S.S.R.	11.74903	0.228407	0.001126	0.446331	0.559167
S.E. E.	0.528903	0.073745	0.005178	0.103087	0.115384
F-İstatistiği	1.595619	4.430897	2.402109	2.156726	1.845329
Det. Artık Kovaryans (dof adj.)		2.64E-12			
Det. Artık Kovaryans		1.10E-12			

e ile CA arasındaki uzun dönemli ilişki incelendiğinde ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki saptanamamıştır (0.112). Fakat e ile Y arasında kuvvetli negatif bir ilişki mevcuttur. Bu durum döviz kurunun, uzun dönemde, cari açığı değil, GSYİH'yı etkilediğinin bir göstergesidir. Bu etki muhtemelen ara mal ithalatı kanalı ile olmaktadır. q_p ile CA arasında da anlamlı pozitif bir ilişki mevcuttur. Petrol fiyatları artıkça cari açık da artmaktadır. Petrol fiyatları ile GSYİH arasındaki ilişki ise negatiftir. Petrol fiyatlarının artması doğal olarak üretimi azaltmaktadır.

Uzun dönem CA ile kısa dönem e arasındaki ilişki de istatistiki olarak anlamlı değildir. Uzun dönem GSYİH ile kısa dönemli döviz kuru dalgalanmaları arasında yine negatif ve anlamlı ilişki vardır. Uzun dönem cari açık ile kısa dönem GSYİH arasında ise anlamlı bir ilişki mevcut değildir; yani cari açığın uzun dönemli dalgalanmaları, kısa dönemli GSYİH dalgalanmalarını etkilememektedir. Uzun dönemli cari açık ile, kısa dönemli ticaret ortaklarının GSYİH'ları arasında anlamlı bir ilişki mevcutken, ilişkinin kuvveti önemsenmeyecek kadar düşüktür(2.506-0.002).

Kısa dönemli ilişkiler incelendiğinde ilk göze çarpan e ile CA arasındaki kuvvetli pozitif ilişkidir. Yani kısa dönemde döviz kurunun artması cari açığı artırmaktadır. Petrol fiyatlarının ise kısa dönemde ne GSYİH ne de cari açık üzerinde etkisi görülmemektedir. Yine ticaret ortaklarının GSYİH'sındaki kısa dönemli hareketlerin, kısa dönemde Türkiye GSYİH'sına ve cari açığa etkisi yoktur. Modelin R^2 'si ise önceden tahmin edildiği gibi düşüktür çünkü amaç bir genel denge çerçevesinde GSYİH'yı ve cari açığı tamamen açıklamak değildir. Model, sınırlı sayıda değişkenin kısa ve uzun vadeli ilişkilerini incelemektedir.

SONUÇLAR

Cari işlemler açığı sorunu , sadece Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere özgü bir sorun değildir. Başta ABD olmak üzere birçok güçlü ekonomi de uzun süredir yollarına cari işlemler açıkları ile devam etmektedirler. Türkiye ekonomisinin uzun süredir yaşadığı bu olgunun nedeni, Şubat 2001'e kadar yaygın olarak, reel kurun, serbest piyasa denge değerinden saptırılması olarak görülmüştür. Ancak bu tarihten itibaren döviz kurlarının piyasa tarafından belirlenmesine rağmen, uygulanan bu döviz kuru sistemi de, literatürde öngörülenin aksine, cari işlemler dengesini sağlamaya yetmemiştir.

Son yıllarda, bu olgu nedeniyle, akademik platformlarda birçok tartışma yapılmıştır. Bu tartışmalarda cari işlemler açığını etkileyebilecek değişkenler arasında ön plana çıkanlar, aşırı değerlenmiş döviz kurları, yükselen petrol fiyatları, GSYİH'daki hızlı artıştır. Bu nedenle çalışmada oluşturulan teorik ve ampirik modeller, bu değişkenler ile cari işlemler açığı arasındaki ilişkiler üzerine kurulmuştur. Modellerde bu değişkenlerin yanısıra Türkiye'nin ticaret ortaklarının GSYİH'sı da kullanılmıştır. Şüphesiz cari işlemler açığını etkileme olasılığı olan birçok değişken

daha mevcuttur ancak çalışmanın amacı bir genel denge modeli çerçevesinde, bütün bu ilişkileri incelemekten ziyade tartışmaların yoğunlaştığı bazı değişkenlerin, cari işlemler açığı üzerindeki etkilerini incelemektir.

Ele alınan örneklem çerçevesinde verilerin, kointegre olduğu görülmüştür. Bu durum bize, ampirik analizde, hem kısa hem de uzun vadeli ilişkileri inceleme imkanı sağlayan VEC (Vector Error Correction) yöntemini kullanma olanağını vermiştir. Uzun dönemli ilişkilere bakıldığında Y^* ile CA arasında istatistiki olarak kuvvetli bir ilişkinin mevcut olduğu görülmektedir. İlişkinin yönü negatiftir. Bu durum, ticaret ortaklarının GSYİH'sı artınca Türkiye'de cari açığın azaldığının bir göstergesidir. Y^* ile Y 'nin ilişkisi de istatistiki olarak anlamlıdır. İlişki pozitif yönlüdür. Ticaret ortakları ile Türkiye'nin GSYİH'sı arasında pozitif bir uzun dönemli ilişki mevcuttur. e ile CA arasındaki uzun dönemli ilişki incelendiğinde ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Fakat e ile Y arasında kuvvetli negatif bir ilişki mevcuttur; dolayısıyla döviz kuru, uzun dönemde, cari işlemler açığını değil, GSYİH'yı etkilemektedir. Bu etki muhtemelen ara mal ithalatı kanalı ile olmaktadır. q_p ile CA arasında da anlamlı pozitif bir ilişki mevcuttur. Petrol fiyatları artıkça cari açık da artmaktadır. Petrol fiyatları ile GSYİH arasındaki ilişki ise negatiftir. Petrol fiyatlarının artması doğal olarak üretimi azaltmaktadır.

Kısa dönemli ilişkiler incelendiğinde e ile CA arasındaki kuvvetli bir pozitif ilişki olduğu görülmektedir; dolayısıyla kısa dönemde döviz kurunun artması cari açığı artırmaktadır. Petrol fiyatlarının ise kısa dönemde ne GSYİH'ya ne de cari açığa etkisi yoktur. Yine ticaret ortaklarının GSYİH'sındaki kısa dönemli hareketlerin, kısa dönemde Türkiye GSYİH'sına ve cari açığa etkisi yoktur. Bölüm 3'de de belirtildiği gibi, literatürde, farklı örneklem ve metodolojiler kullanarak farklı sonuçlara ulaşan çalışmalar da mevcut olmakla beraber, reel döviz kurunun cari açığa etkisinin, uzun dönemli değil de kısa dönemli olması sonucu gerek Henry ve Longmore'un 2003, gerekse Lee ve Chinn'in 1998 makaleleri ile paralellik göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ARDIÇ, Oya Pınar ve SELÇUK, Faruk, (2004), "The Dynamics of a Newly Floating Exchange Rate:The Turkish Experience", *Applied Economics* (Forthcoming).
- BOYD, Derick; CAPORLE, Guglielmo M.; SMİTH, Ron, (2001), "Real Exchange Rate Effects on the Balance of Trade:Cointegration and the Marshall-Lerner Condition", *International Journal of Finance and Economics*, Vol.: 6, Issue 3.
- BULLOCK, M., GRENVILLE, S., HEENAN, G., (1993), "The Exchange Rate and the Current Account", *Reserve Bank of Australia, Annual Conference*, Volume: 6.
- CALDERON, C., CHONG,A., LOAYZA, N., (1999), "Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries", *Banco Central de Chile Working Papers*, No: 51.
- DEBELLE G.,H., FARUQEE, H., (1997),"What Determines the Current Account? A Cross sectional and Panel Approach", *IMF Working Papers*, No: 58.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, (2005), www.die.gov.tr
- ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION, U.S. DEPARTMENT OF ENERGY,(2005), www.eia.doe.gov (Erişim tarihi: 5.9.2005)
- EUROSTAT,(2005), Euro Indicators, National Accounts, <http://epp.eurostat.cec.eu.int> (Erişim tarihi: 5.10.2005)
- HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, (2005), Ekonomik Göstergeler, Ödemeler Dengesi, <http://treasury.gov.tr/stat/e-gosterge.htm> (Erişim tarihi: 5.9.2005)
- HENRY, Chandar, LONGMORE, (2003), Rohan, "Current Account Dynamics and the Real Effective Exchange Rate:The Jamaican Experience", *Bank Of Jamaica, Research and Programming Division*.
- KARABULUT, Gökhan, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri", Der Kitabevi, 2001.
- KNİGH T Malcolm, SCACCİALİAVİLLANİ, Fabio, (1998), "Current Accounts:What's their relevance for Economic Policymaking?", *IMF Working Papers*, No: 71.
- LEE, Jaewoo, CHINN, Menzie D., (1998), "The Current Account and the Real Exchange Rate:A Structural VAR Analysis of Major Currencies", *NBER Working Papers*,No: 6495.
- RİNCON, H., (1999), "Testing the Short and Long-run Exchange Rate Effects on Trade Balance:The Case of Colombia", *Banca de la Republica, Borrades de Economia*, 00649.
- SERDENGEÇTİ, Süreyya, (2005), "Ekonomik Görünüm", TCMB, www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/yay4.html
- SERDENGEÇTİ, Süreyya, (2005), "Büyümeden Sürdürülebilir Büyümeye", TCMB, www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2005/CBT_Sustainablegrowth_17June-5tr.pdf
- T.C. MERKEZ BANKASI, Veri tabanı, www.tcmb.gov.tr/cbt.html (Erişim tarih: 5.9.2005)
- TOGAN Sübidey, ERSEL, Hasan, (2004), "Foreign Exchange Regime, the Real Exchange Rate and Current Account Sustainability:The Case of Turkey", *ERF 11th Annual Conference*, Lebanon.